

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYUNK NÉHÁNY TUDOMÁNYELMÉLETI KÉRDÉSÉRŐL

Tanulmányunk címe aligha szabatos. A kérdések, amelyeket felvetni kívánunk, csak részben nevezhetők tudományelméletieknek. Szándékunk az, hogy a Közlemények jelen településtudományi számában helyt adjunk olyan problémáknak, amelyek e tudományág egészét — határait, kapcsolatait, alapvető módszereit, szemléletének vitás vonásait érintik. Ezeket együttesen neveztük jobb összefoglaló kifejezés híján tudományelméletieknek. Úgy véljük: egy alakuló, táguló, tisztulni kívánó tudományágnak időközönként szembe kell néznie saját egzisztenciájával, ennek fő kérdéseivel. Ezek vitatottak és talán még jóideig vitatottak lesznek. Nem léphetünk fel tehát a megválaszolás, az elintézés és helyretevés igényével. Még kevésbé az elmarasztalás szándékával, — hiszen az itt jelzett problémák mindnyájunkéi, akik e tudományágot műveljük, s talán a leginkább azokéi, akik ezt legrégebben teszik. Felvetésük tehát nem az eredmények keveslését jelenti, hiszen éppen az eredmények tették lehetővé felvetésüket. Szándékunk nem más és több, mint röviden, sorjában áttekinteni, némiképpen összegezni őket, s némelyik esetben személyes véleményünket kifejezni. Azzal a határozott meggyőződéssel azonban, hogy erre nemcsak elméleti okokból van szükség, hanem éppen a gyakorlat érdekében, ez utóbbinak módszerei, eredményessége, irányulása érdekében is.

Korábban utaltunk már arra,¹ hogy *magát a „településtudomány” megnevezést is problematikusnak véljük*, különösen a műszaki tudományok körében. E megnevezés révén jelentős átfedésekre kerül sor más, a településekkel, illetve velük is foglalkozó tudományágakkal. Részben a földrajz köréből (gazdaságföldrajz, településföldrajz), részben a társadalomtudományok köréből (történettudományok — településtörténet, szociológia — településszociológia, esztétika — településesztétika stb.) Ez idő szerint az említett tudományágak, de mások is (pl. a közlekedéstudomány, az igazgatástudomány) a maguk körében öncélúan foglalkoznak a települések kérdéseivel; ilyenek a településtudomány körén belül csak esetenként kerülnek művelésre (pl. egyes településtörténeti kérdések, városi közlekedés, városesztétika). Ez önmagában véve tudomány-szervezési feladatnak is felfogható volna, annak tehát, hogy megfelelő együttműködés, a határterületek tisztázása, a feladatok felosztása szükséges. De talán nem véletlen, hogy erre még mindig nem került sor. Alighanem azért sem, mert itt elvibb jellegű kérdésekről is szó van, s ezeket nem intéztük el azzal,

¹Vö. szerzőtől: „A modern urbanisztikai szemlélet, építészeti megvilágításban” a Közlemények V. kötete, 3. számában (1961)

ha — mint gyakran elhangzik — a településtudományt „komplex” tudománynak tekintjük. Ez önmagában még nem összetartó erő s nem is teszi lehetővé a vázolt problémák megoldását. Véleményünk szerint a „településtudomány” megnevezés akkor volna helyes, ha tudománysoportot fedne, mely mindazokból a tudományágakból áll, amelyek településekkel foglalkoznak, és a saját törzsükről (pl. földrajz, történettudomány, szociológia) leválnak. Sőt ez esetben a „településtudományok” megnevezés volna a helyesebb. Ez valóban tudományszervezési feladat volna, elég sok elvi és gyakorlati nehézséggel. Éppen ezért közelebb állunk, ahhoz, hogy a településtudományt ez idő szerint az eddiginél határozottabban a műszaki, jelesen az építéstudományok közé szorítsuk. Ezért nem véljük megfelelőnek a jelenlegi megnevezést, talán inkább a „telepítéstudomány” volna a helyesebb s szinte leghelyesebb a korábbi „városépítés”, városépítéstan” helyett. Sajnos újabb, tágabb, a városon túlmenő értelmezésre magyar nyelven eddig még nem találtunk kielégítő, közkeletű megnevezést, azért használjuk olykor kényszerűen az „urbanisztika” szót.

Ebben a szűkebb koncepcióban az a lényeges, hogy mindennemű megismerés, kutatás e tudományág saját körében a térbeli, a műszaki, közelebről az építési (ideértve a területfelhasználást is) eszközökkel való fejlesztés, tökéletesítés érdekében történik, a határos tudományágak eredményei is tehát a cél szerint vizsgálándók, használándók fel. Ez esetben valóban tudományszervezési kérdéssé válik az, hogy pl. településtörténeti, településföldrajzi, közlekedéstudományi, szociológiai vonatkozásokban ne mi kutassunk új felismerések, törvényszerűségek után, hanem egyfelől átvegyük, alkalmazzuk a magunk számára a már kialakítottakat, másfelől serkentsük a hatásos tudományágakat a számára is szükséges kutatások elvégzésére.² A gyakorlat a legtöbb esetben ezt az utat követi, de még mindig sok hiányossággal, párhuzamossággal. Ez utóbbiak, véleményünk szerint az elvi koncepció tisztázatlanságaiból is fakadnak, — e helyt pusztán a probléma létezésére kívántunk rámutatni. Bizonyos, hogy ez a szűkített felfogás vitatott helyességű, a településtudomány olyan illusztris művelői mint pl. Erdei Ferenc vitatják is, de talán ilyen élesebb felvetése a megvitatás s a tisztulás alapjául szolgálhat. A jelenlegi állapot semmiképpen sem kielégítő.

Részben az előzőekkel függ össze a *regionális tervezésnek* (területi tervezésnek) a településtudományhoz való viszonya: — az tehát, hogy egyáltalán beletartozik-e s ha igen, milyen módon, mértékben tudományágunkba. Ez a kérdés éppen a regionális tervezés jelentőségének világszerte tapasztalható megnövekedése folytán vált időszerűvé. Tudományelméleti tisztázása tudunkkal kielégítően még máshol sem történt meg; e téren a felfogások eltéréseit leginkább a gyakorlat és a szervezetek eltérései mutatják. Egyes országokban a regionális tervezés a településtervezéshez kapcsolódik, más országokban elkülönül tőle, s inkább a népgazdasági tervezéshez illeszkedik. A „Federation Internationale pour l’Habitation, l’Urbanisme et l’Amenagement des Territoires” (e szakterület legrégebb s legjelentősebb nemzetközi szervezete) nevének bővülése a korábbihoz képest a „területi rendezés”-sel egyrészt e két témakör kapcsolatát

² Vö. Mendöl Tibor: „A városföldrajz tárgyköre és feladatai.” (Városi Szemle, 1946), továbbá a szerzőtől: „A településföldrajz és a településtudomány kapcsolatairól.” (A Közlemények IV. köt. 4. számában, 1960.), és „A magyar városközpontkutatás eddigi munkálatairól.” (Településtudományi Közlemények, 15. sz. 1963.)

mutatja, másrészt azt, hogy ez utóbbi — tehát a regionális rendezés, tervezés — nem értendő teljesen az urbanisztikába. Magunk is ehhez hasonló állásponton vagyunk s ezt máshol bővebben kifejtettük.³ Most csak arra utalunk, hogy *a regionális (területi) tervezésnek külön, önálló tudományként való fejlesztését indokoltnak véljük*: — mindazoknak az ismereteknek — gazdaságföldrajzi, igazgatási, közlekedési, telepítési, egyéb műszaki stb., ismereteknek — határozott koncepció alapján való egybefoglalását, melyek országrészek, országok (esetenként országok közötti feladatok) területi, térbeli szervezését szolgálják. Ez azonban az urbanisztika fölötti szint; ez utóbbi az egyes településeknek, ezek csoportjainak, végső fokon hálózatának tudománya, s az előbbieket szerinti regionális tervezésből — akár más határos tudományoktól — annyit vesz át, hasznosít, amennyi a saját céljai számára szükséges. Vagy pedig maga végzi el az ilyen jellegű kutatásokból azt a saját céljai számára, amit nem kaphat meg máshonnan. Hazai gyakorlatunk ezt mutatja. Ámde tudományágunk elvi megfogalmazásai e téren még nem eléggé egyértelműek, s a gyakorlat is mutat átfedéseket, sőt mondhatni olykor a szakterület szétesését tükrözi. Ez abban is megnyilvánul, hogy alig van — mert véleményünk szerint alig is lehet — olyan művelője, aki az építészeti jellegű részfeladatoktól (pl. terek művészi szintű kialakítása) az országos gazdasági szervezésig terjedő problematikát kellőképpen átfogná, a vonatkozó kutatások az országos tudományos kutatási tervben szétágaznak, az Akadémián más bizottságokhoz tartoznak stb. A határ ez idő szerint a gazdaságföldrajz felé a legelmosódottabb valamennyi határterületi probléma közül. Bizonyosnak látszik az, hogy a városépítés korábbi építészeti koncepciójával a regionális tervezési feladatokat teljességükben megoldani nem lehet, mint ahogyan nem lehet ez utóbbiak keretében az építészeti — pl. területi esztétikai — feladatokat sem megoldani. Ezért magunk részéről egyelőre változatlanul az urbanisztika építészeti, helyesebben építéstudományi koncepciója helyességét, ugyanakkor tágítása szükségességét valljuk, ámde a regionális tervezésben inkább együttműködéssel, s ez utóbbinak önálló tudományágként való fejlesztésével. A legtágabb feladat, amit véleményünk szerint az urbanisztika körén belül vállalni, kutatni lehet, a nagyvároskörnyék mint terület, s az országos településhálózat, mint téma. Ezzel azonban csak jelezni kívántuk egy felfogás határait.

Amennyiben emígy szűkebbre vonjuk tudományágunk határait, elismerve e felfogás vitathatóságát, sőt vitatandóságát, még akkor is bőven akadnak problémák e szűkebb körön belül. Részben talán éppen azért, mert tudományágunkat az utóbbi időben nem eléggé belterjesen műveltük, az elmúlt években — jórészt szükségszerűen — a tágításával sokat foglalkoztunk.⁴ Távol állunk olyan egyértelmű kialakultságtól, mint más, régebbi tudományok, amelyeknek művelői ma már túlnyomóan részfeladatokkal foglalkoznak, a nagy egészet, a legfőbb összefüggéseket nem is vitatják. Olyan nagy jelentőségű, átfogó témák, mint pl. a racionális településnagyságoké,⁵ tudomány-

³ Vö. Perczel Károly kandidátusi vitája ismertetését a Közlemények VI. kötet. 4. számában (1962).

⁴ Jellegzetesen ilyen volt pl. a városgazdasági problematika bevonása a településtudományba. L. erre vonatkozóan Borsos Hózséf kandidátusi vitáját a Közlemények VI. kötet. 4. számában. (1962.)

⁵ L. Perényi Imre — Faragó Kálmán: „A racionális településnagyságok kialakulásának lehetőségei Magyarországon” c. részletes és koncepciózus tanulmányát. (Településtudományi Közlemények, 15. sz. 1963.)

águnkban viszonylagosan szinte részfeladatoknak számítanak. A nagy összefüggések gyakori tisztázatlansága miatt szinte minden téma összefügg a másikkal, s egyképpen kutatást igényel. Ezért kutatási terveink a kutatási lehetőségekhez képest túlméretettek, maguk a kutatások is. Mert éppen részfeladatok kutatása során bukkanunk alapvető elméleti kérdések tisztázatlanságára.

Jellegzetes e szempontból az *ún. mutatószámaink ügye*. Mutatószámokon itt azokat a számszerű normatívákat (szabályok, előírások, ajánlások stb.) értjük, amelyek részben az optimális, részben a maximális vagy minimális követelmények érvényesítését szolgálják. Ilyenekben bővelkedünk, amit az igen bőséges szakirodalom is tanusít. Tudományágunk a fejlődése során, az elmúlt évtizedekben talán a legtöbbet ezekkel foglalkozott, kül- és belföldön egyaránt.⁶ Komoly eredményeket értünk el általuk: az emberi, a közösségi életet néhány alapfeltételében lényegesen jobbra tettük. A településtudomány gyakorlati eredményei jórészt itt vannak, amit a társadalom — közvetett megnyilvánulásai miatt-kevésbé ismer fel, szinte természetes fejlődésnek fogad el. Mutatószámaink köre, szövevénye azonban szinte települések módján keletkezett, tágult: egyik vonta maga után a másikat, keletkezésük gyakran homályba vész. Soknak evidenciája természetessé vált, másoké szüntelen mozgás állapotába került. E jelenségek mögött azt a problémát kell látnunk, hogy mutatószámaink eredete, s ennek megfelelően jellege, nem eléggé kikutatott és rendszerezett.⁷ Vannak olyan mutatószámok, amelyek mögött természettudományi törvények állnak, így pl. a benapozás téergeometriai törvényei, vagy a nap 24 órájával kapcsolatos települési életjelenségek. Vannak olyanok — s talán ez a többség — amelyek régi, bevált, józanul megfontolt tapasztalatokon alapulnak, — így különösen a tűztávolságok, más biztonsági előírások. Ismét mások az igények megszabásától függnek, — attól, hogy pl. napi egy órai benapozást elegendőnek tekintünk-e, a maximális megközelítési távolságok az intézményeket illetően eléggé kényelmesek-e, ezzel tehát voltaképpen becsült értékek, — továbbiak pedig attól függnek, hogy az életviszonyok, a műszaki és a gazdasági lehetőségek hogyan fejlődnek. Ez utóbbiakra jellemző pl. a gépkocsik számának alakulása, az egészségügyi ellátás fejlődése, az egy személyre számított lakásterület, illetve a rájuk alapozott mutatók. Ezek változnak a legtöbbet, mert egy-egy alapadat változása olykor egész számsorokat érint. A gyakori változás bizonytalanságot is jelent, viszont nagymértékben bizonyítja tudományágunknak a mindennapos élethez, a korszerű követelményekhez kötöttségét, s ezáltal e tudományág fejlesztésének szükségességét.

További nehézséget jelent az, hogy míg a műszaki kutatások más területein a külföldön elért, kikísérletezett eredmények gyakran közvetlenül felhasználhatók, mert az alapjaikat képező természettudományos felismerések helytől függetlenül érvényesek, — addig tudományágunkban az ilyen közvet-

⁶ Ennek egyik leghatározottabb bizonyossága Perényi Imre: „Településtervezés” e. műve, melynek 1964-ben második, bővített kiadása jelent meg, s ilyen jellegű anyagot igen bőségesen, gondos válogatás, mérlegelés, több esetben külön kutatások alapján tartalmaz.

⁷ Vö. Brenner János: „Lakóterületek beépítési mértékének néhány elvi kérdése” e. elmélyült tanulmányát a Közlemények VII. kötete 1—2. számában (1963), mely első ízben kísérel meg a probléma áttekintését.

len átvétel lehetősége részben a táji, részben a társadalmi, gazdasági különbségek, az életviszonyok, szokások különbözőségei miatt jóval kisebb, s a külföldi eredetű mutatószámoknak gondos mérlegelését, adaptálását teszi szükségessé. Korábbi, főként a felszabadulás előtti gyakorlatunk e téren még kezdeti volt: valamely mutatószám külföldi eredete máris bizonyos hitelt adott számára, e téren azóta jelentős haladás történt. Az említett adaptálási nehézségek ugyanis sok esetben kutatási többletet jelentenek tudományágunk területén. Ugyanakkor arra mutatnak, hogy a nemzetközi érvénnyel, de gyakran hazai érvénnyel is helyesebb számszerű értékek helyett számítási módszereket kidolgozni, amelyekbe a helyenként vagy időnként változó számszerűségek, alapadatok beilleszthetők.⁸

A mutatószámok alapvető problematikájához tartozik az is, hogy alapjai gyakran más tudományok által meghatározott, de nem természettudományi törvényeken, hanem inkább tapasztaláson alapuló számszerűsések, olykor csak javaslatok, amikre azután egész mutatószámrendszerek épülnek. Jellegzetesen ilyen pl. az egy főre megkívánt szabadterület egészségügyi mértéke, ilyenek pl. a zaj és egyéb ártalmak küszöbértékei, a szelek okozta légáramlásokra vonatkozó adatok s az ezeknek megfelelő védősávok, stb. Az ilyen idegen eredetű mutatószámok esetében az a nehézség áll fenn, hogy egyfelől maguk az alapul vett adatok sem mindig evidens érvényűek, esetleg a másik tudományág körében is vitatottak, vagy pedig később változnak s ezt a változást tudományágunk nem mindig, vagy csak később követheti. Jellegzetes esete volt ennek az az egészségügyi követelmény, mely szerint a lakások minimális benapozási mértéke a december 21-i egy óra tartamú benapozás. Sok év után, városrendezési, meteorológiai, egészségügyi szakemberek együttes munkájával megállapítást nyert, hogy ez a kívánalom merőben elméleti, voltaképpen egy csillagászati tényhez kötött, mert a napsütés meteorológiai valószínűsége ezen a napon minimális.⁹ Helyesebbnek látszott tehát olyan korábbi és későbbi napokat keresni, amelyeken az egy óra tartamú napsütés a meteorológiai adatok szerint már valószínű. Ennek az alapadatnak a változása viszont jelentős változást hozott a légtérrányok újabb megállapításában.

Az itt említett problematika két hatalmas másikba torkollik: — a mérés és a tapasztalat problematikájába. Ezekbe jelen keretek között nem bocsátkozhatunk, kimunkálásukat, helyesebben megvizsgálásukat és a tudományág fejlesztését e tekintetben soronkövetkező, jelentős feladatnak véljük. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a mérés lehetősége — a műszeres, a matematikai pontosságú értelmezésében — tudományágunk számára viszonylag ritkán van meg. Ilyen lehetne pl. az átlátás jelenleg csak becsült optikai határainak szabatos megállapítása két lakóház között. Tudományágunk intézményei nincsenek is mérésekre berendezve. A műszeres jellegű mérést általában a társtudományok végzik saját eszközeikkel, esetenként műszereikkel. A mérés, a mérhetőség kérdésének persze más, általánosabb elméleti vonatkozásai is volnának, ezekkel azonban itt most nem foglalkozhatunk, s egyébként sem

⁸ Érdekes ilyen módszert javasol Zsitva Tibor: „Lakóterületek városrendezési mutatószámainak empirikus úton való megállapítása” c. tanulmánya a Közlemények VII. kötet 3—4. számában. (1963.)

⁹ Vö. dr. Korompay György: „A lakóépületek elhelyezésének napfényegészségügyi követelményei” c. kéziratban levő tanulmánya a Magasépítési Tudományos Egyesület munkabizottsága keretében 1949-ben folyt munkáról.

elégge feltártak. Alapvető nehézségként az látszik fennállni, hogy a tudományágunk körébe eső mutatószámok határfokának mérése — valójában tehát a méretezések igazolása — általában nem lehetséges olyan módon, ahogyan az pl. az orvostudományban biológiai vagy a szilárdságtanban mechanikai vonatkozásokban lehetséges. Mutatószámaink legnagyobb részének helyessége többnyire statisztikai módszerekkel igazolható. Sőt még olyan természettudományosan megalapozott mutató is, mint a légtérarány, a benapozás csillagászati törvényein és a meteorológiai valószínűségeken kívül a napi minimálisan egy óras napbesugárzás becsült követelményén nyugszik. Becsült értékek olyan más fontos mutatók is, mint a laksűrűségek maximumai, a megközelítési távolságok stb. A mérés nehézségeivel tehát a tudományágunkban eleve számolnunk kell, ez a jellegéből, problémáiból következik. Viszont jól megválasztott, helytálló mutatószámainak alkalmazása az emberi élet igen nagy körére terjed ki, pozitív, fejlesztő jelentőséggel.

Éppen ezért, ez utóbbi feladat betöltése és a mérés, mérhetőség nehézségei miatt van nagy szerepe a tapasztalatnak. E téren is vannak nehézségek. Az elmúlt évtizedek igen gyors ütemű s nagyarányú társadalmi, gazdasági, műszaki fejlődése, átalakulása megnehezítette a tapasztalatok gyűjtését, rendszerezését, tartós felhasználását. Ez objektív nehézség, egyben a településtudomány élethez kötöttségének további bizonyága. Hiányzik azonban annak határozott körvonalazása, hogy tudományágunk milyen mértékig, határokig, milyen vonatkozásaiban empirikus, s ennek alapján a tapasztalatok módszeres szerzésének a lehetősége, illetve ennek szervezett módja. Itt többek közt kísérleti tervekre, sőt kísérleti lakótelepekre gondolunk, általában tervezés, kutatás és végrehajtás szervezett kapcsolatára, helyszíni tapasztalatok szerzésére, értékelésére. A hangsúly elsősorban a módszerességen van, hiszen tapasztalatok szerzése kezdettől folyt, s a tudományág művelésének egyik alapjául szolgált. Szakterületünk idősebb, kipróbált művelői ma is nagymértékű, felgyülemlett tapasztalataik alapján működnek. Ritkán folyt azonban a tapasztalatok szerzése intézményesen, módszeresen és félő, hogy a tervezés és kutatás dimenzióinak növekedése, a teljesítendő feladatok növekvő volumene és bizonyos fokú mechanizálódása következtében — főként fiatalabb kutatóknál, tervezőknél — csökkenni fog. A megvalósult tervek, illetve általában a megvalósítások utólagos értékelésére — csakúgy, mint költségkihatásaik megállapítására is — vajmi ritkán kerül sor. E problémák már szervezeti kérdéseket érintenek — miként sok más itt érintett feladat is.

A nagyobb mérvű tapasztalati alátámasztás volna hivatott részben pótolni, részben igazolni azokat a felismeréseket, szabályokat, ajánlásokat, amelyek ezidőszert logikai levezetések útján keletkeztek, tehát spekulatív jellegűek, vagy pedig a külföldi szakirodalom adatainak egybevetéséből és a hazai viszonyokra alkalmazásából. Ez egyébként tudományágainknak nem egyedül hazai problémája, amit az is tanúsít, hogy a külföldi szakirodalom adatai is gyakran így keletkeztek, s a tapasztalati igazolást viszonylag ritkán tartalmazzák. A tapasztalati alátámasztás pl. olyan jelentős és sok számszerűséggel bíró témakörben, mint a városi zöldterületek méretezése, nemzetközi téren is inkább a tényállapot (a meglevő zöldterületek mértéke) analiziséig terjed ki; a méretezéseknek sem elegendő természettudományos, sem kiterjedtebb tapasztalati igazolását még nem tudta adni. Magunk részéről, a zöldterületek méretezésére korábban más megközelítési módot — az egy főre eső területsszükségletekből adódó tényleges zöldterületek érzékeltes összehasonlító

elemzését kíséreltük meg, de ennek bizonyító erejét csak megközelítőnek véljük.¹⁰ A tapasztalat és a méretezés kérdéseivel függ össze a tudományterületnek, de ezzel összefüggésben a gyakorlatnak is egy jelentős, még nem eléggé tisztázott problematikája: a tervezés, a megtervezés lehetőségeinek határa s ezzel kapcsolatosan a tervezés szerepének ésszerű mérlegelése a tudományos felismerések megvalósításában. Ez idő szerint vitatott kérdés, hogy a tervezés módszertana tudományos téma-e, — véleményünk szerint fontossága révén okvetlenül az, amennyiben csakugyan tudományos feldolgozás tárgya. Az azonban nem vitatott, sőt magától értetődőnek látszik, hogy tudományágunk normatív szerepe elsősorban tervek útján érvényesül. Olyannyira, hogy *olykor már a tervi alkalmazás is szinte igazolásnak számít, holott valójában csak a megvalósult állapot lehet az igazolás alapja!* Viszont annak ellenére, hogy az elmúlt években nagy erőfeszítések történtek a tervezési módszerek fejlesztésére, ezzel kapcsolatosan végrehajtási, ütemezési módszerekre,¹¹ a tervezés szemlélete megítélésünk szerint jelenleg még mindig statikus, — a dinamikus faktor a gyakori termvmódosításokban jelentkezik. Statikus szemléleten azt értjük, hogy a tervek a távlati kérdések határozott tisztázása nélkül — gyakran ennek objektív nehézségei miatt — többnyire ideális, egyidejűen fennállónak, illetve létrejövőnek és emígy megmaradónak vélt állapotot tüntetnek fel, mely a követelések és a lehetőségek gyakori változásainak nagy részében ritkán felel meg, s eredeti alakja többnyire csak részletekben kerül megvalósításra. Ennek ellenére a tervezett állapot tudományágunknak a szemléletében a gyakorlatunknak is a tükrében csaknem elsődleges céllá vált, s a végrehajtás nehézségei, módosító hatásai másodlagossá, szinte esetlegességekké, — olyan nehézséggé tehat, amely mintha a településtudományon kívül esne.

E szemlélet eredete könnyen kimutatható. Egyfelől a városok, főleg a nagyvárosok századforduló körüli korszerű átépítésében, rendezésében gyökerezik, amely időszakból tudományos ismeretanyagunk, módszereink jórésze származik. Ez időszakban az adott társadalmi, gazdasági, műszaki körülmények között a csak néhány lényeges elemre (pl. szabályozási vonal, telekméret, építési magasság, a beépítés övezete) kiterjedő tervezés, illetve szabályozás viszonylag nagyobb arányokban s rövidebb idő alatt meg is valósítható volt, a tervezett állapot tehat gyakran esett egybe a megvalósulttal.¹² A szemlélet másik eredete az, hogy az urbanisztika gyökerei igen nagy részben építészetiek, művelői is kezdetől nagyrészt építészek, akiknek tervezési szemlélete — érthetően — mindig közelebb állt az épületek tervezéséhez, tehat az egyidejűen megvalósítható s meg is maradó állapot megtervezéséhez, többnyire megrajzolásához. *A tervnek tervrajzzal való azonosítása csaknem általános jelenleg is.*¹³ Bár újabban a tervezés, a tervszerűség követelménye jelentős alátámasztást kapott szocialista országokban a tervgazdálkodás, a népgazdasági

¹⁰ L. szerzőtől: „Zöldterületek tervezése magyar településtervezési vonatkozásban” (Településtudományi Közlemények 6. sz. 1954)

¹¹ L. „A településrendezés tervezési módszerének alapjai” e. beszámolót, egy külön-bizottság munkájáról (vez. Preisich Gábor) a Közlemények I. kötet 3—4. számában. (1957.)

¹² L. Preisich Gábor: „Budapest városépítésének története, a kiegyezéstől a Tanácsköztársaságig” (Budapest, 1964) e. könyvének e szempontból is figyelemreméltó megállapításait.

¹³ L. szerzőtől: „Az idő jelentősége a városépítésben” (Magyar Építőművészet, 1955. 1—2. sz. Közzétéve szerző „Város és építészet” e. kötetében is. (Bp. 1960.) Első ízben előadasként hangzott el, 1952-ben; — továbbá: „Grafikai törekvések a városépítésben” Városok a múltban és jövőben. Bp. 1942.)

tervezés révén; terv és tervrajz fogalma a szóhasználatban mégis összerosódott. A terv tervrajzra redukált mondhatnánk szimplifikált értelmezése egyik oka annak, hogy az egyre nagyobb, sokrétűbb igényeket kielégítő s egyre nagyobb számban is készülő tervek csak részlegesen valósulnak meg. Bár e jelenség többi oka ezidőszerint objektív természetű — gondolunk itt a gyorsan fejlődő, olykor csak éppen váltakozó követelményekre, a népgazdasági tervezésben is még előforduló egyenetlenségekre, tudományágunk mégsem mentesítheti magát ettől a problémától.

S itt többféle szempont, meggondolás is felvethető. Az egyik a tervezésnek, a terveknek rugalmasabbá tétele, nagyobb fokú elvonatkoztatása a grafikai ábrázolástól, a változások nagyobb mérvű beépítése a megvalósítási lehetőségekbe. A másik a városrendezés — e szó eredeti értelmében — azon eszközeinek nagyobb mérvű figyelembevétele, — a beruházások, az igazgatás szerepe, menetközbeni eljárások, szakvéleményezés stb., — amelyek olykor még tervek hiányában is, vagy a tervektől eltérően vezethetnek kielégítő eredményekre. *A valóság a megvalósult állapot és ennek értéke részben független attól, hogy milyen mértékben tervek alapján jött létre!* Ez azért tudományos téma, s nem pusztán gyakorlati, mert tudományos ismereteink koncepciójában nagyobb súllyal kellene, hogy szerepeljenek a nőtt állapotok, mint valóságelemek, — ezeknek tűrhető, mérhető határai, jelentősége stb., tehát az ún. „organikus fejlődés”. A városépítészeti esztétikában pl. e jelenséget ma már akként nézzük, hogy a városképben esetlegességeknek is gyakran esztétikai jelentőséget tulajdonítunk. A települési folyamatnak arról a részéről van itt szó, mely tervek nélkül, olykor ezek hiányában, olykor ellenükre megy végbe, és ez — ki kell mondanunk — ma is igen nagy rész. Minden erőfeszítésünk, az e téren tett jelentős előrehaladás ellenére igen nagy; ezt bárki tapasztalhatja, aki településeinket vizsgálja. S alapjában véve tudományos tartozó kérdés annak megállapítása, mennyi ebben a kiküszöbölhető, a leküzdhető, s mennyi a szükségyszerűen, sőt koncepciózusan figyelembe veendő. A koncepció lényeges kérdése pl. az, hogy vajon a szükségletek, a lehetőségek, a megoldási variációk eddigi felismerése, ennek módszerei elégségesek-e, s milyen mértékben szorulnak megújításra, pl. kibernetikai, matematikai módszerekkel történő fejlesztésre. *A tervek csak részbeni megvalósulásának következetesen tapasztalható tényéből tehát szükséges volna metodikai következtetéseket is levonni!* Egyfelől a tervezés fejlesztésére, dinamikusabb szemléletére, másfelől az eddigieknél finomítottabb módszereire, de ugyanakkor a tervezésen kívül eső eszközöknek is határozottabb számbavételére. Ezt a problémát véleményünk szerint éppen a fejlődés hozta előtérbe; éppen a tervezés kiterjedése, az ismertek, a szempontok gazdagodása, a megvalósítási eshetőségek növekedése teszi szükségessé a korábbi, úgyszólván primitív módszerekhez képest a gazdagabb, árnyaltabb módszerek bevezetését, ugyanakkor a tervezésnek, mint a tudományos követelések egyedüli megvalósítási módjának reálisabb megítélését.

S itt, a tervezéssel kapcsolatosan érkeztünk el befejezésül a szerintünk leglényegesebb problémához. Az egyik az, hogy *mi az ideálja, van-e ideálja tudományunk tükrében a modern városnak, a modern településeknek, települési rendszereknek?* Úgy, miként korábban az itáliai reneszánsz teoretikusoknak — e tudomány első művelőinek — mai napig ható érvénnyel volt.¹⁴ Ezt a kér-

¹⁴ Vö. szerzőtől: „A reneszánsz és a barokk városépítési teoretikusok”. (Településtudományi Közlemények, 1953.) Közzétéve a „Város és építészet” c. már említett kötetben is.

dést annál is inkább fel kell vetnünk, mert az imént kérdésesnek mondtuk, hogy céljaink egyedül tervezéssel valósíthatók-e meg. Már pedig az ideál e témakörben mindeddig túlnyomóan vizuális, tervi, sőt rajzi jellegű volt, s a város-tervek, ugyanígy a makettek mindig magukban hordták egy így értelmezett ideál csíráit, vezérlő eszméit, sőt ideálterveknek kimutatható csökevényeit is.

Úgy véljük, e témával tudományágunknak határozottan szembe kell néznie, s ezt nem pótolhatják alkalmi tervek, többé-kevésbé jelentős modern városkonceptiók.¹⁵ De a szembenezés alapja csak annak világos felismerése lehet, hogy századunkban már nem lehetséges az egyre bonyolultabb s nagyobbarányú emberi letelepülési ideál olyan rajzi, sőt művészi jellegű ábrázolása, miként az egykor, a reneszánsz teoretikusok számára még lehető volt, hanem itt elmélyült és sokrétű módszerekkel megszerkesztett tudományos modellre, illetve modellekre kell törekednünk, hogy ezt az igényt reálisan és jövőbe mutatóan kielégíthessük.¹⁶ Számítások, analizisek, grafikonok, szöveges okfejtések egybeszerkesztett együttesére. Sőt kérdés, hogy az ideál mindenképpen új város, új települési állapot ideálja-e, nem a meglévők s újak szimbioziséé? *Hovatovább tehát minden lerajzolt, illetve lerajzolható állapot csak nagyfokú szimplifikálásként, egyben nagyfokú irrealitásként fogadható el, s ennek fel nem ismerése alapvető településtudományi tévedés volna!* Ez viszont a bevezetőben említett komplexebb művelés, a településtudományok csoportjának szüksége felé mutat. Mindenesetre az alapok, amelyeket tudományágunk nem is hosszú léte alatt lerakott, az anyag, amit művelői már egybehordtak, (pl. a regionális vizsgálatok, egyes nagyváros vizsgálatok, a mutatószámok nagy választéka, az újabb metodikai kutatások stb.) sok szükségszerű fogyatékosága ellenére bőségesen elegendő ahhoz, hogy a további lépéseket e felé — új ideálok határozottabb és szabatosabb körvonalozása felé megtehessek. Ez utóbbi, ha tudományágunkat valóban normatívnak tekintjük, sokáig nem halogatható kötelezettségünk, aminek a településtudományt művelő újabb nemzedékek előbb utóbb bizonyára eleget fognak tenni.

Ideálon azonban semmiképpen sem érthetünk törvényt, csak iránymutatást, mely a gyakorlatban — a tapasztalat szerint — többnyire csak részletekben valósul meg. Kérdés egyáltalán: jó volna-e, ha ideáltervek maradéktalanul megvalósulnának, nem kerülnének ellentétbe a városok, a települések alapvető törvényeivel, többek között a szüntelen változással, alakulással.¹⁷ Ez ugyanis a másik leglényegesebb probléma: a törvény, a települések, a települési folyamatok törvényei, legalábbis törvényszerűségei! Már a mutatószámok korábban tárgyalt kérdései is ezeket érintik: — *vannak-e, lehetnek-e tudományágunknak törvényszerűségei?* Úgy véljük törvényszerűségeket megállapítani ezidőszere szerint túlnyomóan csak a már lezajlott települési folyamatokra, a kialakult településekre lehet, ha lehet, s ezt is megnehezíti a folyamatban levő nagyarányú átalakulás. (Jellegzetes példája a mezőgazdasági települési struktúra átalakulása). Távol állunk a vizsgálandó matériának olyan fokú megállapodottságától, mint a természettudományok. Mégis kérdés — persze vitatható — nem helyesebb-e, ha tudományágunk az ilyen jellegű törvénysze-

¹⁵ Jellegzetesen ilyen pl. Karl Ottó: „Die Stadt von Morgen” e. műve. (Berlin, 1959)

¹⁶ L. Vidor Ferenc: „Településmodellek, regionális modellek. I. rész: Településmodell kísérlet” e. gondolatkelető tanulmányát a Közlemények V. kötete 3. számában. (1961.)

¹⁷ Vö. szerzőtől: „A városok sorsa a huszadik században” 1937. Közzétéve a „Városok a múltban és jövőben” e. kötetben is.

rűségek kutatását átengedi más tudományoknak, főként a földrajznak, legfeljebb befolyásolja, irányítja kutatásukat a saját céljai szerint, s maga — alkalmazott és normatív tudomány lévén — egyelőre korlátozza a törvényszerűségek keresését. A normatívák, a jövő célszerű letelepülési módozataira irányuló követelések ugyanis ezidőszerint — éppen a települési folyamatok gyorsan átalakuló volta miatt — alig alkalmasak törvényszerűségek statuálására, még kevésbé azok bizonyítására, legfeljebb egy-egy hosszú tapasztalatra visszanyúló esetben.¹⁸ Ha beérjük egy néhány ilyennek kimunkálásával, lerögzítésével, összefüggéseik tisztázásával, akkor sem tettünk keveset; biztosabb alapokra helyeztük tudományágunkat, eljövendő s terebélyesedő kutatásait. Ezt viszont elvégezni alighanem a legfontosabb feladatunk.

Bevezetőnkben említettük, hogy e tanulmány címe nem szabatos; szervezeti, program, módszertani kérdések keveredtek benne valóban tudományelméletiekkel. Valamennyinek magja azonban elméleti, mert többé-kevésbé igényel elméleti alátámasztást, tisztázást. Utoljára mégis szervezeti kérdésre kell rámutatnunk. Az itt felsorolt, s általában ilyen jellegű problémák kutatása nem lehetséges tudományágunk jelenlegi szervezeti módszereivel; okvetlenül szükségessé teszi kutatóintézet létesítését, s ennek a gyakorlati feladatokkal, tapasztalatokkal egybekötött működését. Talán leghelyesebb, ha példaként az orvostudomány klinikáira gondolunk. Nem mindig az bizonyul gyakorlati eredményű kutatásnak, aminek közvetlen célja van, — e téren is könnyen lehet, hogy a látszólag távolabbról induló kutatások vezethetnek egy még forrásban levő gyakorlat jelentős tökéletesítéséhez. Célunk pusztán a figyelem felkeltése volt ilyenekre, semmiképpen sem tudományos tanulmány és bizonyítás igényével, inkább viták elindítására. Bármelyik kérdésnek külön nagyobb tanulmányt is lehetne szánni. Arról azonban határozottan meg vagyunk győződve, hogy a felvetett problémák a tudományág mikénti művelésének időszerű problémái. A fejlődés elért fokán elérkeztünk oda is, hogy szembenézhessünk velük.

¹⁸ Jellegzetesen ilyen Aristoteles felismerése, mely szerint a települések összetartozása olyan távolságoktól függ, amelyeket reggeltől estig meg lehet tenni. (Idézi: Wildner Ödön: „Várostudományi tanulmányok, különös tekintettel a nagyvárosokra.” Városi Szemle. 1930. évf.)